

Mirko Jeremić¹

Osnovna muzička škola „Nevena Popović”
Beograd
Srbija

<https://orcid.org/0009-0003-2504-654X>

Nada O'Brien²

Univerzitet umetnosti u Beogradu
Fakultet muzičke umetnosti
Katedra za solfežo i muzičku pedagogiju
Srbija

<https://orcid.org/0000-0002-3775-9972>

Srpske kompozitorke 20. i 21. veka u opštem muzičkom obrazovanju: zastupljenost u nastavnom programu i nastavnom procesu

Apstrakt: Nastavnim programom muzičke kulture za osnovne i srednje škole zadata je obrada nastavne teme srpske muzike 20. i 21. veka. Izbor srpskih kompozitorki, sa čijim stvaralaštvom bi učenici i učenice trebalo da se upoznaju tokom školovanja, a koji dik-tira nastavni program, mali je. Imajući u vidu činjenicu da je znatan broj srpskih kom-pozitorki 20. i 21. veka stekao značajan status na srpskoj i svetskoj sceni, da su ostavile važan trag u srpskoj muzici i da su na taj način postale deo srpske i svetske muzičke ba-štine, ova činjenica je zabrinjavajuća. Zastupljenost stvaralaštva srpskih kompozitorki u nastavnoj praksi, stavovi učenika i učenica završnih razreda osnovne i srednje škole o poznavanju srpskih kompozitorki, predmet su kvalitativnog, pilot istraživanja koje će biti prikazano u radu. Anketiranje učenika i učenica osmog razreda osnovne škole i četvrtog razreda srednje škole važno je zbog uvida u profil celovito obrazovanog gra-đanina. Imajući u vidu umetnički, obrazovni i vaspitni značaj stvaralaštva srpskih kom-pozitorki 20. i 21. veka, autori će predložiti izbor kompozitorki i njihovih kompozicija koje bi mogle da budu deo nastavnog kurikuluma.

Ključne reči: srpska umetnička muzika, srpske kompozitorke, muzika 20. i 21. veka, muzička kultura, metodika

¹mirkojer@gmail.com

²nada.ivanovic@gmail.com

Uvod

Rad predstavlja nastavak istraživanja posvećenog srpskim kompozitorkama koje je započeto ispitivanjem nastavnika muzičke kulture o zastupljenosti srpskih kompozitorki 20. i 21. veka u nastavnoj praksi, odnosno nastavnom kurikulumu (Jeremić, O'Brajen, 2023). Rezultati anketiranja nastavnika pokazali su da se procentualno veći broj nastavnika slaže da je zastupljenost nastavnih jedinica i dela srpskih kompozitorki u kurikulumu mala. Štaviše, došlo se i do spoznaje da su nastavnici u manjoj meri upoznati sa njihovim stvaralaštvom, kao i to da su navodili samo tri kompozitorke kao „najpoznatije“. To su bile Isidora Žebeljan, Ljubica Marić i Vera Milanković. Sprovedeno istraživanje je pokazalo da je neophodno mnogo veće zalaganje kako bi se osvestio značaj stvaralaštva kompozitorki, kao znatnije podsticanje da se njihovo stvaralaštvo u većoj meri inkorporira u nastavni program. Razmišljajući o tome koji bi sledeći korak mogao da bude u promišljanju ovih pitanja, načinili smo pilot istraživanje među učenicima³ završnih razreda osnovne i srednje škole, sa ciljem da analiziramo njihovo mišljenje i iskustva u vezi sa ovom temom. Na ovaj način bi se dobila objektivnija slika sa obe strane nastavnog procesa – i iz ugla nastavnika i iz ugla učenika – pa bi se u tom smislu mogao jasnije sagledati stepen poznavanja i obrade srpskih kompozitorki, odnosno njihovih dela, u osnovnim i srednjim školama. Ovo preliminarno istraživanje pokazaće i neophodnost obuhvatnijih istraživanja ove teme koja bi se vršila na teritoriji čitave Srbije.

Analiza Pravilnika o programu nastave i učenja za predmet muzička kultura u osnovnim i srednjim školama

Analizom preporučenih spiskova kompozicija za slušanje i kompozitora za obradu u osnovnom i srednjoškolskom, odnosno gimnazijskom obrazovanju,⁴ najtransparentnije se sagledava objektivno prisustvo srpskih kompozitorki u nastavnim programima. U nastavnom programu za predmet muzička kultura za osnovne škole i gimnazije zadata je obrada nastavne teme srpske muzike 20. veka, moderne i postmoderne (*Pravilnik*

³ Kako ne bismo opterećivali tekst dvostrukom množinom „učenici i učenice“, koristimo množinu muškog roda jer se ona smatra generičkom i podrazumeva se da obuhvata i učenike i učenice. Takođe, koristimo oblik muškog roda ispitanik, odnosno, ispitanici, zbog njegove podrazumevne „opštosti“, odnosno, anonimnosti ankete.

⁴ Budući da je tendencija da se broj nedeljnih, odnosno godišnjih časova u srednjim školama za predmet muzička kultura smanjuje sa svakom novom reformom, a da u gimnazijama još uvek učenici imaju najveći broj časova na godišnjem nivou, upravo je gimnazija uzeta kao parametar analize srednjoškolskog obrazovanja. Pretpostavka je da bi u drugim stručnim srednjim školama rezultat sprovedene ankete bio drastično lošiji.

o programu nastave i učenja za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, 2020; *Pravilnik o planu i programu nastave i učenja za gimnaziju*, 2020), a u okviru završnih razreda – konkretno osmog razreda osnovne škole i četvrtog razreda srednje škole. Međutim, i u razredima koji prethode završnim (od petog do sedmog osnovne i od prvog do trećeg srednje škole) učenici imaju priliku da slušaju određeni izbor kompozicija srpskih kompozitorke. U petom razredu osnovne škole među preporučenim kompozicijama srpskih kompozitorke za slušanje navode se: Ljubica Marić sa kompozicijom *Prag sna i Brankovo kolo*, i Vera Milanković sa *Senjačkom rapsodijom* i trijom *Eine Kleine Popmusic*. U šestom razredu u okviru oblasti *Muzički instrumenti* navodi se *Končertino na srpske teme* za klavir Vere Milanković. U sedmom razredu u okviru oblasti *Muzički instrumenti* za obradu harfe predložena je kompozicija *Nokturno* iste kompozitorke. U okviru oblasti *Čovek i muzika* u osmom razredu navedena je za obradu samo Vera Milanković (bez konkretne kompozicije), ali među preporučenim kompozicijama za slušanje muzike pronalazimo i Ljubicu Marić sa kompozicijom *Prag sna, kao i* Jadranku Stojaković sa pesmom *Što te nema*, koja ipak spada u domen popularne, a ne umetničke muzike.⁵

Za razliku od osnovne škole, u gimnazijama se gradivo obrađuje prema oblastima, odnosno temama. Zbog savladavanja muzike u prvobitnoj društvenoj zajednici, srednjem veku, renesansi, baroku i rokokou, u prvom razredu nema srpskih kompozitora i kompozitorke.⁶ U drugom i trećem razredu je isti slučaj.⁷ Konkretnija obrada srpskih kompozitora i kompozitorke, locirana je u četvrti razred i to u okviru teme *Predstavnici muzike prve i druge polovine 20. veka*. Međutim, u tom kontekstu se pominju samo Ljubica Marić, Ivana Stefanović i Isidora Žebeljan.⁸ Izbor muzike za slušanje ove tri kompozitorke je mali i predviđa *Pesme prostora* Ljubice Marić, radiofonsko ostvarenje *Kamen* Ivane Stefanović, orkestarsko delo *Konji Svetog Marka* i odlomke iz opere *Dve glave i devojka* Isidore Žebeljan.

⁵ Neophodno je istaći da je Jadranka Stojaković rođena i preminula u Bosni i Hercegovini. Takođe, nekada dolazi do greške, te mešanja Jadranke Stojaković sa Jovankom Stojković, kompozitorom, pijanistkinjom i koncertnom pevačicom devetnaestog veka koja je veći deo svog života provela u inostranstvu, ali koja je živela i u Beogradu.

⁶ U programu za prvi razred gimnazije, doduše, postoji tema *Duhovna muzika u srednjovekovnoj Srbiji*, ali u ponuđenim kompozicijama za slušanje, osim kompozitora Kir Stefana Srbina i kompozicije *Ninja sili*, nema navedenog nijednog drugog kompozitora.

⁷ Navedimo da se u trećem razredu u okviru teme *Nacionalne škole u srpskoj muzici* pominju Josif Šlezinger, Kornelije Stanković, Stevan Stojanović Mokranjac, Josif Marinković, Davorin Jenko i Stanislav Binički.

⁸ Primera radi, od srpskih kompozitora navedeni su: Petar Konjović, Stevan Hristić, Miloje Milojević, Josip Slavenski, Marko Tajčević, Dejan Despić, Konstantin Babić, Vladan Radovanović, Srđan Hofman, Vlastimir Trajković, Zoran Erić, Svetislav Božić, Milan Mihajlović, Goran Kapetanović.

Uvidom i analizom *Pravilnika o planu i programu nastave i učenja* za osnovnu školu i gimnazije,⁹ može se napraviti zaključak da je zastupljenost srpskih kompozitorki i njihovog stvaralaštva, nedovoljna.¹⁰ Imajući u vidu ovu činjenicu jasno je da bi trebalo uticati na to da se u nastavne programe uključi veći izbor kompozitorki, a to je moguće jedino uz adekvatnije i intenzivnije promovisanje stvaralaštva srpskih kompozitorki, te uz proširivanje znanja o njima.

Istraživanje o stavovima učenika završnih razreda osnovne škole i gimnazije o stvaralaštvu srpskih kompozitorki

Nastojeći da o ovoj temi ispitamo stavove i mišljenja učenika završnih razreda osnovne škole i gimnazije, a u vezi sa poznavanjem srpskih kompozitorki, i o zastupljenosti ove teme na predmetu muzička kultura, sprovedena je anketa u izabranim školama. Razlog zbog kog su izabrani završni razred drugog ciklusa osnovnog obrazovanja i završni razred gimnazije jeste taj što je anketiranje ovih učenika važno zbog uvida u profil celovito obrazovanog građanina. Na osnovu poziva, preko Udruženja nastavnika muzičke kulture Srbije, u istraživanje se uključilo sledećih sedam osnovnih škola: OŠ „Mihajlo Sporić” iz Majdanpeka, OŠ „Branko Perić” iz sela Rudna Glava, OŠ „Nada Popović” iz Kruševca, OŠ „Sveti Sava” iz Vrčina, OŠ „Vuk Karadžić” iz Šapca (izdvojeno odeljenje Mačvanski Pričinović), OŠ „Filip Višnjić” iz Beograda i OŠ „Ratko Mitrović” sa Novog Beograda i nekoliko gimnazija sa teritorije Srbije.¹¹

Metodologija

Cilj pilot istraživanja bilo je utvrđivanje zastupljenosti srpskih kompozitorki u nastavi na predmetu muzička kultura, dostupnost literature i informacija o njima i odnos učenika prema ovoj temi. Iz navedenog cilja, definisani su sledeći istraživački zadaci: (1) utvrditi zastupljenost srpskih kompozitorki i njihovih kompozicija u nastavnom programu i na časovima; (2) utvrditi u kojoj meri su učenici upoznati sa stvara-

⁹ *Pravilnik o programu nastave i učenja za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2018; *Pravilnik o programu nastave i učenja za sedmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2019; *Pravilnik o programu nastave i učenja za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja*, 2020; *Pravilnik o programu nastave i učenja za gimnaziju*, 2020.

¹⁰ Podsećanja radi, odnos između ponuđenih kompozicija u nastavnim programima i primera iz druge literature treba da bude najmanje 70% u korist ponuđenih. To ipak otvara mogućnost da nastavnici samostalno izaberu i druge kompozicije i kompozitore za obradu na časovima.

¹¹ Broj gimnazija koje su se uključile u anketu ne možemo da preciziramo, budući da nismo dobili povratne informacije od svih nastavnika o učešću njihovih učenika.

laštvom srpskih kompozitorki; (3) utvrditi da li su i u kojoj meri učenicima dostupne informacije o stvaralaštvu srpskih kompozitorki; (4) ustanoviti odnos učenika prema ovoj temi u smislu njihovog razumevanja značaja ove teme za njihovo obrazovanje; (5) utvrditi zastupljenost srpskih kompozitorki i njihovih kompozicija u javnom prostoru, odnosno medijima, a iz perspektive učenika. Istraživanje je obuhvatilo uzorak od 84 učenika osnovnih škola i 42 učenika srednjih škola, odnosno gimnazija.¹² Anketiranje je bilo anonimno. Sva pitanja bila su usmerena ka procenjivanju znanja i mišljenja učenika o srpskim kompozitorkama. Ukupno je bilo 27 pitanja u anketi za učenike osnovnih škola i 31 pitanje u anketi za učenike gimnazija. Pitanja su bila postavljena kao otvorena i zatvorena. Za obradu i procenu podataka korišćene su kvantitativna i kvalitativna analiza. Na dobijenim rezultatima izračunati su osnovni deskriptivni parametri. Sprovedeno istraživanje koristilo je slučajni uzorak. Anketiranje je realizovano putem *Google* upitnika, uz poštovanje dobrovoljne participacije učenika (i nastavnika). Upitnik je u elektronskoj formi bio distribuiran nastavnicima, a potom su ga nastavnici prosledili učenicima.

Rezultati

(1) Zastupljenost srpskih kompozitorki i njihovih kompozicija u nastavnom programu i na časovima

Za ispitivanje zastupljenosti srpskih kompozitorki i njihovih kompozicija u nastavnom programu i na časovima, definisano je 9 pitanja u upitniku za osnovne škole i 10 pitanja u upitniku za srednje škole. Četiri pitanja su bila otvorenog tipa, a ostala pitanja u obe grupe bila su zatvorenog tipa. Prvo pitanje bilo je da se učenici izjasne na skali od 1 do 5 u kojoj meri su se tokom školovanja susreli sa lekcijama u kojima se obrađuju srpske kompozitorke 20. i 21. veka i njihovo stvaralaštvo, a drugi zahtev je bio da procene na istoj skali u kojoj meri smatraju da su tokom osnovnog školovanja na predmetu muzička kultura stekli dovoljno znanja o srpskim kompozitorkama (Tabela 1).

¹² Anketa je sprovedena u periodu od aprila do početka juna meseca 2024. godine. Nastavnici su ukazivali da ne mogu svi učenici da se uključe u anketiranje budući da je to bio period kada su se učenici pripremali za polaganje male mature, odnosno pripremali za prijemne ispite za fakultete. Uzmimo još u obzir i činjenicu da u završnim razredima osnovnog i srednjeg obrazovanja nastavu iz predmeta muzička kultura učenici pohađaju samo jednom nedeljno, pa je i to bila još jedna ograničavajuća okolnost za animiranje učenika.

<i>U kojoj meri si se tokom školovanja susreo/la sa lekcijama koje obrađuju srpske kompozitorke?</i>					
Skala	1	2	3	4	5
OŠ	14 (16.7%)	26 (31%)	22 (26.2%)	10 (11.9%)	12 (14.3%)
SŠ	6 (14.3%)	23 (57.1%)	6 (14.3%)	6 (14.3%)	0
<i>U kojoj meri smatraš da si tokom školovanja stekao/la znanja o srpskim kompozitorkama?</i>					
Skala	1	2	3	4	5
OŠ	17 (20.2%)	17 (20.2%)	25 (29.8%)	14 (16.7%)	11 (13.1%)
SŠ	6 (14.3%)	36 (85.7%)	0	0	0

Tabela 1. Skala procene učenika

Prvo pitanje otvorenog tipa odnosilo se na to da učenici navedu sva imena srpskih kompozitorki koja su naučili u osnovnoj školi, odnosno gimnaziji (Tabela 2).

<i>Osnovna škola</i>	<i>Srednja škola</i>
Ljubica Marić	Ljubica Marić
Marija Šerifović	Ivana Stefanović
Teja Dora	Isidora Žebeljan
Leontina	Vera Milanković
Mirjana Živković	Teja Dora
Nataša Bogojević	Leontina
Ana Sokolović	
Ludmila Frajt	
Isidora Žebeljan	
Vera Milanković	
Milica Đorđević	
Ksenija Zečević	
Ivana Stefanović	
Jovanka Trbojević	
Katarina Miljković	
Aleksandra Vrebalov	
Ivana Ognjanović	
Branka Popović	
Aleksandra Radović	
Ne znam; Ne sećam se da smo učili	

Tabela 2. Srpske kompozitorke o kojima su učenici stekli znanja tokom školovanja¹³

¹³ Neophodno je još napomenuti i da su učenici navodili kao odgovore i sledeća imena: Desanka Maksimović, Stanislav Binički, Leroj Anderson (Leroy Anderson), Petar Iljič Čajkovski (Пётр Ильич Чайковский), St. St. Mokranjac, Johan Sebastijan Bah (Johann Sebastian Bach), Petar Konjović, Miloje Milojević, Josif Marinković, Nikola Tesla, Adolf Saks (Adolph Sax), Ludvig van Betoven (Ludwig van Beethoven) i dr. Ovo ukazuje na visok stepen nerazumevanja pročitano pitanja od strane učenika.

U Tabeli 2 možemo videti da su učenici navodili i kompozitorke koje komponuju popularnu muziku, ali imaju akademsko muzičko obrazovanje. Učenici su naveli Aleksandru Radović, Leontinu i Teya Doru. Međutim, ovde se isto tako otvara pitanje da li su učenici svesni i da li znaju da one imaju akademsko muzičko obrazovanje baš kao i druge kompozitorke iz oblasti umetničke muzike. U tom smislu bi se moglo diskutovati i o tome da akademsko muzičko obrazovanje ne mora da vodi samo u sferu umetničke muzike, već da se kompozitori i kompozitorke mogu pronaći i u drugim muzičkim stilovima.

U sledećem otvorenom pitanju trebalo je da učenici navedu najmanje tri kompozitorke i najmanje po dve njihove kompozicije. Veliki broj učenika osnovne škole je odgovorio sa *ne znam*, dok su pojedini naveli *Zora D.*, *Selište*, *Tri čudne ljubavi*, *Frula i flamingosi* i *Rukoveti* Isidore Žebeljan, *Pesma o Milici Vere Milanković*, *Vizantijski koncert*, *Pesme prostora*, *Duvački kvintet*, *Pasakalja* i *Prag sna* Ljubice Marić, *Svete tajne* i *Svadba* Ane Sokolović, *Krugovi* Ksenije Zečević, *Pet prelida za harfu* i *Neobični svirač* Ludmile Frajt, *Kosmogonia* za obou i klavir Ninete Avramović, *Izobličenje stvarnosti* Fernanda Vidala, *Lonesome* i *Skyscraper* Ivane Ognjanović, *Ludilo u četiri ruke* za dvoje pijanista i *Tradicija i modernizam* za gitaru Svetlane Spajić, *Orbite* i *Mileva* Aleksandre Vrebalov i pesme za decu Leontine. Pored ovih kompozicija učenici su još navodili i pesme iz žanra pop i turbo-folk muzike: *Bred Pit* Severine, *Pristajem na sve* i *Zar za mene nema sreće* Šemse, *Da raskinem sa njom* i 39.2 Svetlane Cece Ražnatović, *Dam, dam* i *Devet života* Aleksandre Prijović, *Zlatiborske zore* Ane Bekute. Učenici srednje škole bili su u određenoj meri jednoglasni, pa su naveli sledeće kompozicije: *Brankovo kolo* i *Prag sna* Ljubice Marić, *Senjačka rapsodija* Vere Milanković, *Konji Svetog Marka* i *Dve glave i devojka* Isidore Žebeljan, kao i pesme popularne muzike *Novo, bolje* Konstrakte, *Gnezdo orlovo* Breskvice i *Molitva* Marija Šerifović, kao i mnogo odgovora *ne znam*. Usledila su dva pitanja u vezi sa udžbenicima iz predmeta muzička kultura. Prvo je bilo da odgovore da li su u toku školovanja koristili udžbenik za ovaj predmet, a drugo da li su udžbenici sadržali podatke o srpskim kompozitorkama. Na prvo pitanje su učenici osnovne škole odgovorili većinski *da* – njih 69 (82.1%), dok je sa *ne* odgovorilo njih 15 (17.9%). Svi učenici srednje škole na prvo pitanje odgovorili su pozitivno, dok je na drugo njih 18 odgovorilo sa *da* (42.9%), 6 sa *ne* (14.3%) i 18 sa *nisam siguran* (42.9%). U tom kontekstu postavljeno je pitanje otvorenog tipa koje je sadržalo zahtev da učenici navedu koje kompozitorke se najviše pominju u udžbenicima. Učenici osnovne škole naveli su Ljubicu Marić, Veru Milanković, Leontinu, Isidoru Žebeljan, Anu Sokolović, Lenu Kovačević, Milicu Đorđević, Ivanu Ognjanović, Branku Popović, a učenici srednje škole naveli su Isidoru Žebeljan, Ljubicu Marić i Ivanu Stefanović. Na pitanje u kom su

se razredu osnovnog obrazovanja učenici najviše susretali sa srpskim kompozitorkama, 42 učenika (50%) je odgovorilo *u osmom*, dok je njih 18 dalo odgovor *u sedmom* (21.4%), a ostali *u šestom i petom razredu* (28.6%). Na isto pitanje, samo u srednjoškolskom obrazovanju, učenici gimnazije su većinski, njih 35, odgovorili *četvrti razred* (85.7%), dok je njih 7 (14.3%) označilo *prvi razred*. Učenici srednje škole imali su jedno pitanje više, koje se odnosilo na procenu da li su veću priliku za upoznavanje sa stvaralaštvom srpskih kompozitorki imali u osnovnom ili srednjem obrazovanju. Njih 29 (71.4%) je odgovorilo u srednjoj školi, a 13 (28.6%) u osnovnoj školi.

(2) *U kojoj meri su učenici upoznati sa stvaralaštvom srpskih kompozitorki*

U okviru ovog istraživačkog zadatka definisano je pet pitanja. Prvo pitanje je bilo postavljeno tako da učenici među navedenim kompozitorkama označe ona imena koja su im poznata (Tabela 3).¹⁴

Imena kompozitorki	Osnovna škola	Srednja škola
Ljubica Marić	50 (59.5%)	42 (100%)
Mirjana Živković	20 (23.8%)	1 (2.3%)
Isidora Žebeljan	35 (41.7%)	41 (97.6%)
Ludmila Frajt	16 (19%)	0 (0%)
Branka Popović	20 (23.8%)	0 (0%)
Ivana Stefanović	18 (21.4%)	42 (100%)
Svetlana Maksimović	17 (20.2%)	1 (2.3%)
Aleksandra Anja Đorđević	12 (14.3%)	0 (0%)
Ana Sokolović	26 (31%)	3 (7.14%)
Nataša Bogojević	20 (23.8%)	0 (0%)
Aleksandra Vrebalov	14 (16.7%)	10 (23.8%)
Vera Milanković	41 (48.8%)	12 (28.5%)
Leontina	44 (52.4%)	38 (90.4%)

Tabela 3. Poznavanje srpskih kompozitorki¹⁵

¹⁴ U okviru ovog pitanja mogli su da označe više različitih odgovora.

¹⁵ Kriterijum za izbor navedenih kompozitorki u ovom pitanju bio je taj da on obuhvati kompozitorke koje postoje u udžbenicima i nastavnim planovima (Isidora Žebeljan, Vera Milanković, Ljubica Marić, Ivana Stefanović) i one koje ne postoje. Ovakav izbor imao je za cilj da se proverí da li učenici znaju samo za kompozitorke o kojima uče u školi ili znaju i kompozitorke koje nisu deo kurikuluma.

Sledeća tri pitanja bila su otvorenog tipa. U prvom pitanju trebalo je da učenici navedu imena onih kompozitorki koja znaju, a koja nisu navedena u prethodnom pitanju kao opcija. Učenici osnovne škole naveli su: Ivanu Ognjanović i Marinu Arsenijević, kao i Aleksandru Prijović, Natašu Bekvalac, Milicu Pavlović, Svetlanu Cecu Ražnatović. Učenici srednje škole nisu naveli ni jednu drugu kompozitorku (sic!). U okviru sledećeg pitanja trebalo je da učenici predlože koje bi srpske kompozitorke uveli u sadržaj predmeta muzička kultura. Učenici osnovne škole naveli su sledeća imena: Leontina, Desanka Maksimović, Svetlana Spajić, sestre (Aleksandra i Kristina) Kovač, Severina, Dragana Mirković, Ana Bekuta, Breskvica, Nineta Avramović, Danica Crnogorčević, ali su navodili i odgovore *ne znam*. Učenici srednje škole, osim Vojne Nešić, nisu naveli ni jednu drugu kompozitorku. Treće pitanje otvorenog tipa u okviru ove grupe sadržalo je zahtev da učenici navedu kompozicije srpskih kompozitorki koje najviše vole da slušaju. Učenici osnovne škole rekli su da u velikoj meri *ne slušaju* ili *ne znaju*, a u manjoj meri su bili precizniji, te naveli kompozicije *Pesme prostora* i *Pasakalju* Ljubice Marić, *Selište*, *Zoru D.* i *Sarabandu* Isidore Žebeljan, *Neobični svirač*, *Tri pesme* za sopran i kamerni orkestar Milice Đorđević, *Kad prave ljubavi ginu* Leontine, *Zlatiborske zore* Ane Bekute, *Tačno je* Cece. Učenici srednje škole su naveli kompoziciju *Konji Svetog Marka* Isidore Žebeljan i *Senjačku rapsodiju* Vere Milanković, pored odgovora *ne znam* i *ne slušam srpsku ozbiljnu muziku*. Posle ovih pitanja usledio je još zahtev da se učenici izjasne u kojoj meri vole da slušaju dela srpskih kompozitorki, na šta je veliki broj učenika osnovnih škola odgovorio u *najmanjoj meri* (27 – 32.1%) i isto tako u srednjoj školi (18 – 42.9%).

3) U kojoj meri su učenicima dostupne informacije o stvaralaštvu srpskih kompozitorki

Grupa pitanja koja je imala cilj da anketira dostupnost informacija o stvaralaštvu srpskih kompozitorki započeta je pitanjem otvorenog tipa u kom su učenici imali zadatak da navedu neki drugi medijum (TV, radio, podcast, novine, blog) pomoću kog su saznali za neku srpsku kompozitorku. U okviru ankete učenika osnovnih škola dobijena su četiri zanimljiva odgovora. Naime, jedan ispitanik je napisao da je za Leontinu čuo preko TV-a, drugi da je za Lubicu Marić saznao putem bloga, treći da je o Ljubici Marić čitao na *nekom* sajtu, dok je četvrti ispitanik napisao da je za Anu Sokolović čuo na TV-u (*možda na RTS-u*) kada je emitovana njena kompozicija *Svadba*. Ostali ispitanici su odgovorili negativno. Učenici srednje škole su naveli Leontinu i Mariju Lujzu Tajčević za koje su saznali putem TV-a, odnosno RTS-a. Usledila su dva pitanja zatvorenog tipa u okviru kojih su se učenici izjašnjavali da li su im biografije, dela i snimci kompozicija lako dostupni za istraživanje u okviru predmeta muzička kultura, odnosno za samostalno istraživanje (Tabela 4).

<i>Da li su biografije, dela i snimci izvođenja kompozicija lako dostupni za istraživanje u okviru predmeta muzička kultura?</i>			
Skala	Da	Ne	Nisam siguran/la
OŠ	42 (50%)	9 (10.7%)	33 (39.3%)
SŠ	6 (14.3%)	6 (14.3%)	29 (71.4%)
<i>Da li su biografije, dela i snimci izvođenja kompozicija srpskih kompozitorki lako dostupni za samostalno istraživanje?</i>			
Skala	Da	Ne	Nisam siguran/la
OŠ	49 (58.3%)	11 (13.1%)	24 (28.6%)
SŠ	6 (14.3%)	6 (14.3%)	29 (71.4%)

Tabela 4. Dostupnost informacija o kompozitorkama

(4) *Odnos učenika prema ovoj temi – njihovo razumevanje značaja teme za njihovo obrazovanje*

Odnos učenika prema temi srpskih kompozitorki 20. i 21. veka ispitan je uz pomoć dva pitanja koja su bila zatvorenog tipa. Prvo pitanje glasilo je u kojoj meri smatraš da poznavanje stvaralaštva srpskih kompozitorki 20. i 21. veka ima značaj za tvoje muzičko obrazovanje. Učenici osnovne škole su na skali od 1 do 5 najveći broj puta označili broj tri (35 ispitanika – 41.7%), dok je samo 8 ispitanika (9.5%) odgovorilo *u najvećoj meri* (odnosno broj 5). Učenici srednje škole smatraju da je značajno *u najvećoj meri* (23 – 57.1%). Drugo pitanje odnosilo se na to u kojoj meri ispitanici smatraju da je dobro poznavanje stvaralaštva srpskih kompozitorki značajno za opštu srpsku kulturu. Osnovci su u najvećem broju odgovorili na nivou 3 (22 – 26.2%), 4 (21 – 25%) i 5 (23 – 27.4%), a srednjoškolci su označili broj 5 (30 – 71.4%), ističući na taj način veliki značaj. Na pitanje u kojoj meri učenici smatraju da su nakon osnovnog, odnosno srednjoškolskog obrazovanja stekli kompetencije i znanja da mogu da kažu da dobro poznaju srpske kompozitorke 20. i 21. veka, učenici su najviše birali na skali broj 2. Time su pokazali da se ne osećaju kompetentno i da ne smatraju da su stekli adekvatno znanje koje bi ih činilo sigurnim da govore o ovoj temi. Poslednji zahtev je bio da učenici navedu pozitivna ili negativna iskustva u vezi sa upoznavanjem srpskih kompozitorki i dobijeno je nekoliko zanimljivih odgovora. Naime, nekoliko ispitanika iz osnovne škole je napisalo: *Malo je teže istraživati ukoliko se radi o srpskim kompozitorkama, može da se nauči samo ako se stvarno želi. Video zapise i kompozicije je lako pronaći uz pomoć YouTube-a. Imam negativna iskustva. Mi u školi učimo instrumente i pesmice, a nastavnica nam ne govori imena kompozitora. Dosadne su.*

(5) Zastupljenost srpskih kompozitorki i njihovih kompozicija u javnom prostoru, odnosno medijima, iz perspektive učenika

Poslednja grupa pitanja imala je cilj da anketira mišljenje učenika o zastupljenosti srpskih kompozitorki u javnom prostoru, odnosno drugim medijima. Prvo pitanje u ovoj grupi bilo je zatvorenog tipa, a u okviru njega učenici su imali zadatak da označe u kojoj meri misle da su kompozitorke zastupljene u javnom prostoru (radio, TV, blogovi, društvene mreže, striming servisi i sl.). Najveći broj učenika, njih 42 (50%) odgovorilo je *u manjoj meri*, dok je 17 učenika (20.2%) reklo *u najmanjoj meri*, 22 (26.2%) označilo je *u većoj meri*, a samo 3 učenika (3.6%) navelo je *u najvećoj meri*. Slična je situacija sa odgovorima i kod učenika srednjih škola. Njih 29 (71.4%) označilo je *u manjoj meri*, a po 6 učenika (po 14.3%) odgovorilo je *u većoj* i *u najmanjoj meri*. Sledeće pitanje je bilo otvorenog tipa i učenici su imali zadatak da navedu koja je kompozitorka prema njihovom mišljenju i saznanju najviše zastupljena u javnom prostoru. Najveći broj učenika i osnovnih i srednjih škola odgovorio je da je Leontina najzastupljenija, a zatim Isidora Žebeljan, Aleksandra Vrebalov i Ljubica Marić, dok je veliki broj učenika napisao da *ne zna*. Kada su imali zadatak da navedu koja je najmanje zastupljena svi učenici su odgovorili sa *ne znam*.

Diskusija

Nakon sprovedenog pilot istraživanja i analize rezultata jasno je da se više ispitanika osnovne i srednje škole slaže da je zastupljenost srpskih kompozitorki u nastavnim programima mala. Ipak, učenici osnovne škole više su upoznati sa imenima kompozitorki, dok su srednjoškolci pokazali da uglavnom znaju one kompozitorke koje se obrađuju na osnovu programa. Tome u prilog govori činjenica da su učenici osnovne škole, u pitanjima u kojima su imali zadatak da navedu kompozitorke i kompozicije, koje su njima poznate, navodili veći izbor imena kompozitorki, ali ipak nisu znali da napišu i opširniji izbor kompozicija. Sa druge strane, učenici gimnazije pomenuli su samo imena koja već postoje u nastavnom programu. Posebno je zanimljivo ovome dodati i činjenicu da su učenici u pitanjima u vezi sa zastupljenošću kompozitorki u javnom medijskom prostoru naveli samo nekoliko kompozitorki, i to Ljubicu Marić, Isidoru Žebeljan, Leontinu i Aleksandru Vrebalov. Takođe, važno je istaći da su među kompozitorkama navodili i pevačice popularne i turbo-folk muzike, što jasno govori u prilog tome da nemaju jasnu ideju šta podrazumeva delatnost kompozitora, a šta pevača, pa tako izostaje diferencijacija. Paradoksalnim se čini i to da su učenici većinski odgovarali pozitivno kada je u pitanju dostupnost biografija i snimaka za samostalno ili istraživanje u okviru samog predmeta muzička kultura, ali ne postoji i motivacija da se tim sadržajima pristupi van

škole. Značajno je da učenici ipak smatraju da su informacije o kompozitorkama lako dostupne, a tome u prilog govore odgovori ispitanika koji su naveli kako su otkrili neku kompozitorku ili njeno delo. Skala procene učenika u kojoj meri misle da su se tokom školovanja susreli sa lekcijama koje obrađuju srpske kompozitorke pokazuje da učenici uglavnom u prostoru formalnog muzičkog obrazovanja (tokom časova muzičke kulture) nemaju dovoljno prostora i vremena da na adekvatan način uče o kompozitorkama i njihovom stvaralaštvu. O tome naročito govori činjenica da se učenici ne osećaju kompetentno u vezi sa temom, te ne smatraju da su stekli adekvatno znanje. Ipak, moramo ukazati na to da učenici za neformalno obrazovanje izvan škole, odnosno za njihova samostalna istraživanja, imaju mnogo više vremena, ali nemaju dovoljno motivacije. Ne-kompetentnost donekle objašnjava veliki broj odgovora *ne znam*, ali ukazuje i na jedan ozbiljniji problem, a to je generalna nezainteresovanost. Sa tim u vezi, mora se istaći da se pitanju zastupljenosti srpskih kompozitorki mora pristupiti ne samo iz pozicije revizije sadržaja, već i revizije metodoloških pristupa obradi tih sadržaja, sa potenciranjem razgovora, diskusije o delu, što bi rezultiralo razvojem njihovog kritičkog mišljenja.

Imajući sve prethodno u vidu, jasno je da je sprovedeno pilot istraživanje pokazalo da postoje značajni nedostaci u znanju učenika o srpskim kompozitorkama. Stoga, autori ovog rada predlažu da se u nastavne programe inkorporira veći izbor kompozicija srpskih kompozitorki, koje će se obrađivati kroz slušanje i razgovor o njima, kao što je gore pomenuto. Upoređujući ovo pilot istraživanje sa onim koje smo sprovedeli među nastavnicima, pokazalo se da ni nastavnici, a ni učenici u osnovnim i srednjim školama nemaju priliku da postupno i adekvatno budu obrazovani, kao i da sami obrađuju o ovoj značajnoj temi. Ovakav rezultat je zabrinjavajući, imajući u vidu činjenicu da znanja o srpskim kompozitorkama otvaraju nove horizonte kada je reč o diskusiji povodom raznovrsnosti srpske muzike iz perspektive srpske muzičke baštine.

Predlozi kompozicija srpskih kompozitorki za obradu u okviru programskih zahteva¹⁶

Kako bismo pokrenuli diskusiju i provocirali revidiranje liste kompozicija srpskih kompozitorki koja bi mogla da postane deo nastavnih programa za muzičku kulturu, napisaćemo predloge kompozicija za obradu koje ćemo postaviti na osnovu

¹⁶ Predlozi će obuhvatiti inicijalni spisak kompozicija srpskih kompozitorki koji bi mogao da bude dodat za obradu u okviru nastavnih programa. Ipak, potpuniju i detaljniju listu bi trebalo sastaviti nakon temeljnijih studija i istraživanja. Ovim spiskom nastojimo da prikazemo bogatstvo i potencijal koji proističu iz srpske muzičke baštine.

već postojećih programskih zahteva ovog predmeta. Neophodno je pomenuti publikaciju koju bi trebalo imati u vidu kada se diskutuje o srpskim kompozitorkama. U pitanju je monografija *Žene i muzika u Srbiji* (Roudil, 2011), koja predstavlja za sada jedinu publikovanu bazu sa popisom srpskih kompozitorki, njihovih biografija i najznačajnijih kompozicija iz njihovog stvaralaštva. U ovoj knjizi postoji preko stotinu kompozitorki.

U okviru petog razreda osnovne škole¹⁷ na muzičkoj kulturi obrađuje se tema *Čovek u praistoriji*.¹⁸ U tom smislu postoji nekoliko značajnih kompozicija iz srpske muzičke baštine koje su inspirisane paganskim običajima i primitivnom zajednicom, a koje bi se mogle obrađivati u tom kontekstu. Naime, u ovom tonu je kompozicija *Basma (Incantation)* Mirjane Živković iz 1968. godine.¹⁹ Sama reč „basma“, kako je autorka napisala u programskoj knjižici 17. Međunarodne tribine kompozitora, „označava one nejasne reči koje se u narodu izgovaraju prilikom vraćanja, kada neka želja treba da se ostvari. U mojoj muzici nema reči, muzika je svedena na svoje dve suštinske komponente – melodiju i ritam”.²⁰ Ludmila Frajt, kompozitorka originalnog kompozitorskog izraza ostavila je iza sebe mali, ali bogat opus. Njene kompozicije obiluju folklornim zvukom koji ne podrazumeva preuzimanje citata, već originalno komponovanje. Kompozicija *Da padne dažd* za mešoviti hor (1974) za polazište ima paganski narodni obred koji je vezan za ritual prizivanja kiše. Korišćeni su prastari tekstovi koji datiraju još iz prehrišćanskog perioda. Tekstovi koje je Ludmila Frajt koristila za ovu kompoziciju „obuhvataju ceo ritual, od oblačenja daždica u zeleno granje, njihovu povorku, igru, polivanje vodom uz radost kao da je kiša pala i konačno njihov odlazak” (Varsaković, 2018: 21). Interesantno je i to da je kompozicija pisana za ženski hor i udaraljke kao što su tamburin, marakas, bongosi i razne zvečke koje, prema preporuci kompozitorke, same članice hora sviraju. U kontekstu teme *Čovek u praistoriji* ova kompozicija bi bila veoma dobar muzički primer uz pomoć kog bi učenici mogli da steknu utisak kako je nekada zvučalo prizivanje kiše.

¹⁷ Kako ne bismo opterećivali tekst konstantnim navodima izvora, sve što bude citirano iz programa za osnovne i srednje škole, odnosno gimnazije, preuzeto je iz *Pravilnika o programu nastave i učenja* za peti, šesti, sedmi i osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja, odnosno za gimnazije.

¹⁸ Konkretnije *Čovek* i ritual, magijska moć muzike, ritam kao osnova rituala.

¹⁹ Ova izuzetna kompozicija nagrađena je prvom nagradom Konzervatorijuma u Fontenblou.

²⁰ https://composers.rs/?page_id=4441

Šesti razred podrazumeva obradu srednjeg veka, a u okviru njega i ranohrišćansku muziku, vizantijsko pevanje, gregorijanski koral, rane oblike višeglasja, duhovnu i svetovnu muziku srednjovekovne Evrope, zatim renesansu. Prilikom obrade vizantijskog pevanja, odnosno Vizantije kao pojma, preporuka je obrada dve kompozicije Ljubice Marić. Prva je *Vizantijski koncert* za klavir i orkestar (1959) koja predstavlja drugi deo ciklusa *Muzika oktoiha*. U ovom delu Ljubica Marić je „tragajući za daljim sprovođenjem arhaizacije muzičkog jezika, prvi put uspostavila apsolutnu dominaciju modalne melodijske i harmonske strukture unutar formalnih obrisa koje se postepeno oslobađaju čvršćih okosnica” (Čičovački, 2010: 24). Kompozicija predstavlja „meditativno, introvertno poniranje u osobene zvučne prostore” (Peričić, 1969: 254–255). Druga kompozicija Ljubice Marić je *Ostinato super thema Octoiha* za klavir, harfu i gudački orkestar iz 1963. godine, koja predstavlja drugu kompoziciju trećeg dela ciklusa *Muzika oktoiha*. Kompozitorka je tonove melodije direktno preuzela iz petog glasa *Osmoglasnika*, a pored upotrebe ostinata, proširila je izbor elemenata arhiazacije.²¹ Još jedna kompozicija Ljubice Marić može biti deo ovog segmenta gradiva, a to je *Pastorala* za mešoviti hor i mali kamerni ansambl (1962/1966) koja pripada kompoziciji pod nazivom *Tužbalica, Pastorala i Himna*, a pisana je na stihove iz pesme *Slovo ljubve* Stefana Lazarevića. Karakteristična odlika dela Ljubice Marić jeste „modalna celina melodijskog i harmonskog aspekta” čija „modalnost leži u napevu četvrtog glasa *Osmoglasnika*” (Čičovački, 2010: 26–67). Ciklus vokalnih minijatura za sopran, alt flautu i klavir *Suze* (2003/2010) Milane Stojadinović Milić komponovan je takođe na stihove Despota Stefana Lazarevića, te svojim literarnim tekstom može da ostvari korelaciju sa datim vremenom koje se obrađuje. U okviru šestog razreda učenici se upoznaju sa instrumentima kao što su klavir, harmonika, orgulje, čembalo i čelesta. Kroz nekoliko kompozicija srpskih kompozitorki moguće je uočiti karakteristike ovih instrumenata. Na primer, kompozicija *Čudo u Šarganu* za harmoniku (2002/2013), *Dark Velvet, in memory of Gustav Mahler* za klavir (2006) i *Sarabanda* za klavir (2001/2005) Isidore Žebeljan,²² zatim *Indigo Codes* Aleksandre Vrebalov, *Posveta*, op. 19 (1986), *Muzika*

²¹ Muzikolog dr Borislav Čičovački ističe da ova kompozicija „predstavlja prvu kompoziciju u istoriji muzike kojom je u potpunosti određen (budući) stil istočnoevropskih kompozitora, tzv. mističnih minimalista, koji je formiran u drugoj polovini sedamdesetih godina 20. veka, a čije su karakteristike: upotreba melodija iz crkvene muzike vizantijskog porekla, harmonija izgrađena isključivo od tonova modalne melodije, tematska i ritmička uniformisanost celog dela, slobodna forma uz prisustvo doslovnog ponavljanja muzičkog materijala uz delimično i mestimično korišćenje ranih srednjovekovnih formi organuma ili gimela, kao i komponovanje pretežno neliturgijskih, često instrumentalnih dela” (Čičovački, 2010: 25–26).

²² I druga dela za solo klavir Isidore Žebeljan koja su objavljena u zbirci *Balade* 2022. godine u izdanju Muzičke omladine Kragujevac.

za mart za klavir ili čembalo, op. 23 (1993), *Esenin's Waltz* Ivane Stefanović, *Count-up* (2005) Ane Gnjatović, *Berceuse* za dva klavira (1987) i *Danses et interludes* (2002) Ane Sokolović, *Furioso* (1976) Biljane Vasiljević-Drašković, *14:30* za dva klavira (2009) Branke Popović, *For Ana Maria* Dragane Jovanović, *Sonata* (2001–2002) Jovanke Trbojević, *Sonata* Ksenije Zečević, *Toccata Lyrica* za klavir ili čembalo (1943) Ludmile Frajt, *Brankovo kolo* (1947) i *Pesma i igra* (1976) Ljubice Marić, *Šopenesa*, *Prozvani i Rok-džez-rol etida* (2010–2013) i *I bi svetlost* (2013) Milane Stojadinović Milić, *Deux Preludes* (1968), *Danses et Interludes* (2002) Ane Sokolović i *Balade br. 1* (2001) i 2 (2008), *Dva impresioniistička komada* (1958) Mirjane Živković. Kada je u pitanju harmonika možemo pomenuti kompozicije *Ausculations: Tin cry* (2013) Ane Gnjatović, zatim *F31.1* Dragane Jovanović.

Sedmi razred svojim programom ne korelira sa kompozicijama srpskih kompozitorki, međutim, mnogobrojna instrumentalna dela mogu da posluže za obradu žičanih instrumenata, trzalačkih i gudačkih. U prvom redu *Prelidi* za harfu (1953/1965), *Srebrni zvuci* za gudački kvartet (1972), *Tri nokturna* za flautu i gitaru (1982) i *Humoreska* za violinu i kamerni orkestar (1958) Ludmile Frajt, *Novembar, novembar... Quasi una fantasia* za violončelo, op. 20 (1986) Ivane Stefanović, zatim *Godišnja doba* za solo violu, električno čembalo i kamerni orkestar i *Milena's arpa concerto* za harfu i gudački orkestar Dragane Jovanović, *Polomka kvartet* za gudački kvartet (2009/2011) Isidore Žebeljan, kao i svi gudački kvarteti koje je napisala Aleksandra Vrebalov, a koji su mahom pisani po porudžbini svetski poznatog ansambla *Kronos kvartet*.

Osmi razred osnovne škole nudi možda najširu mogućnost slušanja i obrade muzike srpskih kompozitorki budući da se obrađuju romantizam, programska i apsolutna muzika, solo pesma, klavirska minijatura, muzičko-scenska dela, zatim impresionizam i savremeno doba (džez i popularna muzika). Mnoge srpske kompozitorke komponovale su solo pesme ili kompozicije koje su pisane za glas i klavir (ili druge instrumente), a koje nisu definisane kao solo pesme. Pomenimo kompoziciju *Stihovi iz Gorskog vijenca* za bari-ton i klavir (1947/1948) Ljubice Marić, „minijaturnu kantatu” koja „najavljuje jednu važnu odliku svih potonjih vokalnih dela Ljubice Marić, ispoljenu putem izgradnje sopstvene dramaturgije na osnovu stihova izabranog literarnog predloška” (Čičovački, 2010: 21).²³

²³ Kompozitorica je koristila stihove iz monologa igumana Stefana i sama je napravila raspored, nakog čega je uobličila muziku.

Zatim *Dubrovačku liriku* za bariton i kamerni ansambl²⁴ (verovatno 1980-ih) Ludmile Frajt,²⁵ *Trag* za mecosopran i klavir (1979/2013) Mirjane Živković koja je komponovana na tekst istoimene pesme Miloša Crnjanskog, *Isečak međuvremena* za sopran, flautu i klavir (2005) Milane Stojadinović Milić, *Hommage a villon* za dva glasa (sopran i mecosopran ili tenor) i stare instrumente, op. 11 (1978) i *Inkatacije* za sopran i kamerni orkestar, op. 12 (1978) Ivane Stefanović, *I ti hoćeš da se volimo* za sopran i harmoniku (2015) Milice Đorđević ili *Arnolfova pesma* iz pozorišne muzike za Molijerovu *Školu za žene* za kontratenor, violu (ad libitum), kontrabas i klavir iz 1998. godine, *Na Dunavu šajka* scena za sopran, klavir, udaraljke i gudački orkestar (1991) i *Priča* solo pesma za bariton (ili mecosopran) i klavir (1986) na tekst istoimene pesme Miloša Crnjanskog Isidore Žebeljan. Obrada muzičko-scenskih dela može da se sprovede kroz brojna operiska dela srpskih kompozitorki. U korelaciji sa Mokranjcem može da se sluša i kompozicija *Rukoveti* (1999/2000) Isidore Žebeljan. Ovo delo, originalno pisano za sopran i simfonijski orkestar, postoji u više verzija, zasnovano je na stihovima iz zbirke *Srpska građanska poezija 18. i s početka 19. veka* u obradi same kompozitorke. Obrada duvačkih instrumenata u osmom razredu može, takođe, da se dopuni odabranim kompozicijama srpskih kompozitorki. To mogu biti *Pesma putnika u noći* za klarinet i gudački kvartet (2003), *Klin-čorba* nadrealistička bajka za oktet²⁶ (2013/2105) ili *Duh iz tikve* bajalica za kvintet limenih duvača (2005) Isidore Žebeljan, zatim *Duvački kvintet* (1931) Ljubice Marić, *Svirač i ptice* rapsodija za klarinet i orkestar (1966) Ludmile Frajt, *Kaleidoskop* za duvački kvintet (2001) Milane Stojadinović Milić, *Prayers for Isa*, sedam minijatura za klarinet i klavir (2013) Aleksandre Varebalov i ... *Ana I need a room to receive five thousand people with raised glasses... or... what a glorious day, the birds are singing Halleluia* za petnaest gudačkih i duvačkih instrumenata²⁷ Ane Sokolović (2014).

Kada je reč o srednjoj školi, odnosno o gimnazijama sadržaj predmeta muzička kultura u potpunosti se oslanja na gradivo koje je obrađeno u drugom ciklusu osnovnog obrazovanja, s tim što se ono sada posmatra više problemski nego što je to slučaj u

²⁴ Flauta, klarinet, lauta, viola i violončelo.

²⁵ Ludmila Frajt je komponovala ciklus od četiri pesme (*Leute moj mili, Kad pustiš kosice, Moja košutice, Oh, tužne sej pjesni*) na tekstove dubrovačkih renesansnih pesnika, koje su objavljene u antologiji *Dubrovački kanconijer*, po jednu od Džore Držić (četvrta pesma) i Šiška Menčetića (druga pesma) i dve čiji su autori nepoznati. Stihovi ovih dubrovačkih petrarkista inspirisali su Ludmilu Frajt da napiše „prozračnu, jednostavnu, diskretnu“ muziku, čiju je „atmosfera definisala već samim odabirom instrumentarijuma“ (Varsaković, 2018: 31).

²⁶ Klarinet, horna, fagot, gudački kvartet i kontrabas.

²⁷ Flauta, oboa, klarinet, bas klarinet, fagot, horna, truba, trombon, perkusije, klavir, dve violine, viola, violončelo, kontrabas.

obrazovnom ciklusu od petog do osmog razreda. Učenici sagledavaju hronološki razvoj muzike od one u prvobitnoj društvenoj zajednici i kulturama starog veka, preko muzike srednjeg veka, renesanse, baroka i rokoko, pretklasicizma, klasicizma, romantizma, impresionizma, do muzike 20. veka, narodne, starogradske i novokomponovane muzike. Naročito se posvećuje pažnja žanrovima umetničke muzike kao što su, na primer, opera, koncertantna muzika, balet, apsolutna i programska muzika. Zbog toga se izbor za slušanje i obradu srpskih kompozitorki može oslanjati i na izbor koji je već prikazan, koji se može dopunjavati i usložnjavati. Nastavnik muzičke kulture ima priliku da razgovor o muzici problematizuje i korelira sa sadržajima koji se obrađuju na drugim predmetima, poput likovne umetnosti, istorije, srpskog jezika i književnosti i filozofije, te da razvija njihovo kritičko mišljenje, budući da učenici poseduju mnogo više znanja i sposobnosti, ali su i više motivisani za samostalno kako formalno, tako i neformalno učenje o temi.

Zaključak

Inkorporiranje stvaralaštva srpskih kompozitorki 20. i 21. veka u aktuelne programe spor je i dugotrajan proces. Premda su se proteklih godina desile mnogobrojne reforme školstva nijedna od njih nije predvidela u reformisanim kurikulumima osmišljavanje reprezentativnog programa koji će pokriti sve važne teme i činioce istorije (evropske i srpske) muzike. Ovom prilikom ne želimo da ulazimo u diskusiju u vezi sa brojem časova na nedeljnom, odnosno na godišnjem nivou, za predmet muzička kultura, iako je to pitanje veoma važno, jer smanjen broj časova ne ide u prilog predlozima koji su izloženi u ovom radu. Uzimajući u obzir navedene izazove proizilazi zaključak da je pre svega neophodno redefinisati status predmeta muzička kultura, čime bi se onda otvorila mogućnost da se prvo preispita, a potom i proširi godišnji broj časova, trenutni obim gradiva i uveća broj primera za slušanje. Podrazumeva se da autori ovog rada nemaju stav da bi trebalo izvršiti ekstrapolaciju gradiva i obradu drugih kompozitora, kako bi se interpolirali novi sadržaji. Bilo bi poželjno preslušati i istražiti korpus srpske muzičke baštine koji je mnogo bogatiji i sadržajniji od onog sa kojim se učenici sreću tokom svog školovanja, te načiniti reviziju postojećeg spiska. Već početni nivo razmatranja, koji je dat u ovom radu, pokazuje tu raznovrsnost. Na taj način bi se učenicima, a i nastavnicima, omogućilo da imaju adekvatniju sliku razvoja srpske umetničke muzike, te, verovatno, ne bismo imali poražavajuće rezultate anketiranja koji su prikazani i kroz ispitivanje učenika, ali i kroz ispitivanje nastavnika.

Metodičke smernice za nastavne teme koje obrađuju stvaralaštvo kompozitorki jesu strateška perspektiva koja zahteva da se pristup obradi ove teme započne prouča-

vanjem rodnog pitanja u okviru datog istorijskog perioda i kulture (Jeremić, O'Brajen, 2023). Sagledavanje načina života kompozitora, stvaralačkog genija i kompozitorske profesije kroz istoriju jesu teme za diskusiju u ovom kontekstu. Ovakve teme su naročito interesantne u srednjoškolskom uzrastu, jer pružaju uvid u specifične okolnosti koje su uticale na pojavu ili na odsustvo kompozitorki u opštem istorijsko-društvenom narativu, pa tako i u srpskoj muzičkoj kulturi i umetnosti.

Literatura:

- Чичовачки, Б. 2010. *Музика Љубице Марић*. Београд: Југоконцерт, PGP RTS. [Čičovački, B. 2010. *Muzika Ljubice Marić*. Beograd: Jugokonzert, PGP RTS.]
- Јерemiћ, М. и О'Брајен, Н. 2023. „Стваралаштво жена композитора у српској музици 20. века у општем музичком образовању”. *Иновације у настави*. 36 (4), 80–94. [Jeremić, M i O'Brajen, N. 2023. „Stvaralaštvo žena kompozitora u srpskoj muzici 20. veka u opštem muzičkom obrazovanju”. *Inovacije u nastavi*. 36 (4), 80–94.]
- Варсакoвић, С. 2018. „Обредно и ноктурално у музици Лудмиле Фрајт”. *Музички талас*, 24 (47), 12–37. [Varsaković, S. 2018. “Obredno i nokturalno u muzici Ludmile Frajt”. *Muzički talas*, 24, (47), 12–37.]
- Peričić, Vlastimir, Kostić, Dušan, Skovran, Dušan. 1969. *Muzički stvaraoci u Srbiji*. Beograd: Prosveta. Roudil, M. 2011. *Žene i muzika u Srbiji*. Spoleto: Del Gallo.

Pravilnici:

- Правилник о програму наставе и учења за пети и шести разред основног образовања и васпитања. 2018. *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 6/07, 2/10, 7/10. [Pravilnik o programu nastave i učenja za peti i šesti razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja. 2018. *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik*, br. 6/07, 2/10, 7/10]. http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2018_08/t08_0386.htm
- Правилник о програму наставе и учења за седми разред основног образовања и васпитања. 2019. *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 68 [Pravilnik o programu nastave i učenja za sedmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja. 2019. *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik*, br. 68.] http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2019_05/t05_0288.htm
- Правилник о програму наставе и учења за осми разред основног образовања и васпитања. 2020. *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 88/17, 27/18/ [Pravilnik o programu nastave i učenja za osmi razred osnovnog obrazovanja i vaspitanja. 2020. *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik*, br. 88/17, 27/18.] http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2019_08/t08_0247.htm
- Правилник о програму наставе и учења за гимназију. 2020. *Службени гласник РС – Просветни гласник*, бр. 88/17, 27/18/[Pravilnik o planu i programu nastave i učenja za gimnaziju. 2020. *Službeni glasnik RS – Prosvetni glasnik*, br. 88/17, 27/18.]

http://demo.paragraf.rs/demo/combined/Old/t/t2020_06/PG_004_2020_001.htm

Internet izvori:

- Živković, Mirjana. 2008. Programska knjižica 17. Međunarodne tribine kompozitora. https://composers.rs/?page_id=4441 (Pristupljeno 5. 6. 2024).

Serbian Women Composers of the 20th and 21st Centuries in General Music Education: Representation in the Curriculum and Teaching Process

The curriculum for Music Education in primary and secondary schools mandates the study of Serbian music from the 20th and 21st centuries. However, the selection of Serbian female composers introduced to students during their schooling is notably limited. This is concerning given the significant contributions of Serbian female composers who have achieved considerable recognition both in Serbia and internationally, leaving a profound impact on Serbian and global musical heritage. This paper presents a qualitative, pilot study examining the representation of Serbian female composers in teaching practice and explores the attitudes of final-year primary and secondary school students towards their knowledge of these composers. Surveying eighth-grade primary school students and fourth-year secondary school students provides valuable insights into the profile of a well-educated citizen. Considering the artistic, educational, and pedagogical importance of Serbian female composers' works from the 20th and 21st centuries, the authors propose a selection of composers and their compositions for inclusion in the curriculum.

Key words: Serbian art music, Serbian women composers, 20th and 21st century music, Music Culture, methodology